

'Az egészen ott voltunk' – Az egész grammatikalizációja
Bende-Farkas Ágnes, NyTI, agnesbf@gmail.com

Ennek az előadásnak a kiindulópontja az erdélyi nyelvjárásban és a csángó nyelvváltozatban előforduló *'az egészen'*, amely a *mind*, *mindnyájan* szinonímájaként használatos, és amely nem része a sztenderd regiszternek (sőt, a tudatos beszélők meglehetősen elítélik).

(1) Megérkeztünk *az egészen*

Az előadásban megmutatjuk, hogy *az egészen* egy hosszú grammatikalizációs folyamat végállomása. Ez a folyamat több nyelv történetében, illetve a latinról az újlatin nyelvekre történő átmenet esetében is adatolt: egy 'egész', 'teljes', 'ép' jelentésű melléknév 'mind', 'minden' jelentésű operátorként értelmeződik újra (Haspelmath 1995). – A magyar *egész* történetében két tényező érdemel kitüntetett figyelmet: 1. Az *egész* melléknév mellett a belőle képzett határozószók is (*egészben*, *egészen*, *egészlen*, ...) aktív szerepet játszottak a grammatikalizációs folyamatban. 2. Az *egész* grammatikalizációja számos 'ösvény' mentén zajlott. Ezek a folyamatok nem korlátozódtak Erdélyre és a csángó vidékre: a legtöbb változásnak legalább a kezdeti szakasza az egész magyar nyelvterületre jellemző.

Az *egész* grammatikalizációs 'útvonalának' első szakaszában kollektív vagy absztrakt entitást jelölő főnévhez társul. Ez az egész nyelvterületre jellemző, az ómagyar kortól kezdve:

(2) En keddeeg azt mondom *mind egez* embori nemzetnek kepeben (Piry h.)

A XVII. sz. első felétől adatolható Erdélyben *az egész* és a megszámlálható főnevek kapcsolata. A (3)-as példában található *az egész* már determinánsnak nevezhető, és a *minden* vagy *az összes* szinonímájának tekinthető. A csángó nyelvváltozatban és az erdélyi nyelvjárásban ma is találkozni a determinánsi szerepű, megszámlálható főnévhez járuló *az egész-szel*.

(3) *Az Egez Istallokott* zekerzentt vgy Czinaltassa hogy mind Egy vegb(en) legyen
(Bethlen Gábor utasításai, 1623; EMSzTT)

(4) a. *Az egész* politikus szereti a pénzt (Á. N. Csángó workshop, NyTI)
b. Én megmutatom *az egész* ruháinkat (Diószegi, 96.o.)

A (3) alatti példák megjelenésével *az egész* 'hivatalos' története lezártnak tekinthető. Az, hogy *az egész* felveheti a számnevekhez, determinánsokhoz járuló *-n* képzőt, voltaképpen csak logikus következménye egy korábbi grammatikalizációs folyamatnak.

A melléknév → determináns átmenettel párhuzamosan azonban az *egész* határozói használata is figyelmet érdemel. Az alábbi példa Erdélyhez kötődik ugyan, de a jelenség az egész nyelvterületre jellemző.

(5) *egeszen* 's nem csak resz szerent veszünk el
(1659 Borb II; követi jelentés Konstantinápolyból; EMSzT)

Az *egész* grammatikalizációjának újabb 'útvonalát' az jellemzi, hogy átveszi az ómagyar kori *mind* helyét bizonyos ontológiai kategóriába tartozó kifejezéseknél (tér/hely, idő, események v. skálák fokozatai). Ez a csere az egész nyelvterületre jellemző. Azaz, a (6)-oshoz hasonló esetekben a mai magyarban a *mind* helyett (*az*) *egész* vagy *egészen* szerepel:

(6) az ev kyaltassok mynd menyorzagiglan fel hallyk vala (MargLeg. 41v)

Az *egész* grammatikalizációja tehát több útvonal mentén zajlott, ami új vonás az eddigi 'egyvágányú' elméletekhez képest. Ezek a folyamatok az egész nyelvterületen legalábbis megindultak – ami erdélyi és csángó 'specialitás', az az *egész* determinánsi használata megszámlálható főnevekkel, és az *-n* képzővel való ellátása.

Források:

Csángó workshop, 2013, NyTI. Audio fájlok és átiratok:

<http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/mgtsz/csango.html>

Diószegi Anna: *Életem története. Emlékek a kolozsvári Hóstatról*. 2002. Kriterion, Kolozsvár. adatbank.transindex.ro

Piry Hártya: Katona Lajos, szerk. *Nyelvemléktár*. 15. köt. Budapest, 1908.

Szabó T. Attila és mtsai, szerk.: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Az első négy kötet: Kriterion Bukarest, 1975--1984. Az *egész* és leszármazottai: II. Köt., 568–572.

<http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/index.html>

Szent Margit élete. Közreadják: P. Balázs János és mtsai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990. (*Régi magyar kódexek* 10.)

Válogatott irodalom:

Hafiz Tsouhlaris, Zaina: *Quantificational Modification: The Semantics of Totality and Proportionality*. 2009. Doktori értekezés, SOAS London.

Haspelmath, Martin: Diachronic Sources of *All* and *Every*. Bach et al. Szerk.: *Quantification in Natural Languages*. Springer, 1995. 363–382.